

RAQAMLI DAVRDA YOSHLAR TARBIYASINING DOLZARB MUAMMOLLARI VA YECHIMLARI

Piskent 1-son Politexnikumi

Komilova Sadoqat Surobjon qizi

Fan: Tarbiya

[*komilovaS015@gmail.com*](mailto:komilovaS015@gmail.com)

+99899 933 23 43

Anotatsiya

Raqamli texnologiyalar yoshlar hayotini tubdan o'zgartirdi. Ushbu maqolada ekran qaramligi, kiberbulling, axborot xavfsizligi, ijtimoiy ajralish va milliy qadriyatlar eroziyasi kabi muammolar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Statistik dalillar, psixologik va pedagogik tadqiqotlar, xalqaro va O'zbekiston tajribalari asosida yechimlar taklif etiladi: raqamli savodxonlik dasturlari, oilaviy strategiyalar, maktab integratsiyasi va milliy kontent yaratish. Maqsad — yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash uchun muvozanatli yondashuvni shakllantirish.

Kalit so'zlar: yoshlar tarbiyasi, raqamli transformatsiya, raqamli qaramlik, raqamli savodxonlik, kiberbulling, mafkuraviy immunitet, media madaniyati, kognitiv rivojlanish, oilaviy tarbiya, O'zbekiston strategiyasi.

Kirish

Raqamli davr yoshlar tarbiyasini ikki tomonlama ta'sirga oldi. Bir tomondan, cheksiz axborot, interaktiv o'quv platformalari va global aloqa imkoniyatlari yaratdi. Ikkinchi tomondan, dopamin asosidagi qaramlik mexanizmlari (infinite scroll, notifications) va algoritmlar yoshlarning diqqati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy ko'nikmalarini xavf ostiga qo'ydi.

Ilmiy tadqiqotlar (OECD, UNICEF, WHO) shuni ko'rsatadiki, 15 yoshlilarda haftasiga 30+ soat onlayn vaqt sarflash depressiya va tashvish xavfini oshiradi. O'zbekistonda "Yangi O'zbekiston" strategiyasi va "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi bu muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lib, yoshlar daftari, raqamli kontent markazi va AI laboratoriyalari orqali ijobiy yondashuvlarni ilgari surmoqda.

Raqamli davrda yoshlar tarbiyasining asosiy muammolari (ilmiy tahlil va misollar)

1. **Raqamli qaramlik va ekran vaqti ortishi** Ilmiy jihatdan bu "problematic digital media use" deb ataladi va dopamin mukofot tizimini faollashtiradi, bu esa xulqiy qaramlikka olib keladi. Statistikalari: OECD ma'lumotlariga ko'ra, ba'zi mamlakatlarda o'smirlarning 10–43% haftasiga 60+ soat onlayn vaqt sarflaydi. Oqibatlar — uyqu buzilishi, diqqat yetishmovchiligi (ADHD ga o'xshash simptomlar), jismoniy harakatsizlik va semirish. **Misol:** AQShda o'smirlar orasida Instagramdan foydalanish tana qiyofasi buzilishi va depressiyani kuchaytirgan (Facebook ichki tadqiqoti, 2021). O'zbekistonda ham yoshlar TikTok va Telegram'da ko'p vaqt o'tkazishi real muloqotni kamaytirmoqda.

2. **Kiberbulling, dezinformatsiya va axborot xavfsizligi** Algoritmlar salbiy kontentni kuchaytiradi. Kiberbulling psixologik travma, o'z joniga qasd qilish xavfini oshiradi. Ilmiy tadqiqotlar (PMC, Springer) shuni tasdiqlaydiki, haddan tashqari foydalanish tashvish va depressiyani 2 baravar oshirishi mumkin. **Misol:** O'zbekistonda yoshlar orasida yolg'on xabarlar tarqalishi mafkuraviy immunitetni zaiflashtirmoqda. Xalqaro misol — pandemiya davrida dezinformatsiya bolalar ruhiyatiga jiddiy zarar yetkazgan.

3. **Ijtimoiy va emotsional ajralish, milliy qadriyatlar eroziyasi** Virtual muloqot real empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni susaytiradi (Vygotskiy nazariyasi bo'yicha ijtimoiy o'zaro ta'sir muhim). Yoshlar "phubbing" (suhbat paytida telefonga qarash) holatlarida oilaviy rishtalar zaiflashadi. **Misol:** Z avlod (1997–

2012) vakillari real hayotdan ko‘ra onlayn validatsiyaga ko‘proq muhtoj. O‘zbekistonda g‘arbiy kontentlar milliy tarbiya (vatanparvarlik, oilaviy qadriyatlar) bilan ziddiyat keltirib chiqarmoqda.

4. **Kognitiv va jismoniy rivojlanish muammolari** Qisqa videolar (TikTok effekti) chuqur fikrlashni susaytiradi. Jismoniy harakatsizlik skelet-mushak tizimi muammolariga olib keladi.

Yechimlar va ilmiy asoslangan strategiyalar (misollar bilan)

1. **Raqamli savodxonlik va media ta’limi** Ilmiy yondashuv: Tanqidiy fikrlash, axborotni baholash va raqamli etika ko‘nikmalarini shakllantirish. Maktablarda integratsiya qilish samarali. **Misol:** O‘zbekistonda “Bir million dasturchi” loyihasi va raqamli texnologiyalar o‘quv markazlari (205 ta markazda yuz minglab yoshlar o‘qitilgan). Xalqaro misol — Finlyandiyada media savodxonlik majburiy dars sifatida o‘qitiladi va dezinformatsiyaga qarshilik kuchli.

2. **Oila va ota-onalar roli (Family-based interventions)** CBT asosidagi oilaviy dasturlar va co-viewing (birgalikda tomosha qilish). **Misol:** UNICEF Digital Parenting Guide bo‘yicha ota-onalar uchun treninglar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, parental mediation (faol nazorat va suhbat) qaramlikni sezilarli darajada kamaytiradi. O‘zbekistonda oilaviy tarbiya darslarini raqamli muhitga moslashtirish tavsiya etiladi.

3. **Ta’lim muassasalari va davlat siyosati** Milliy kontent yaratish (Bolalar kontentini rivojlantirish markazi), AI laboratoriyalari va sog‘lom ekran vaqti qoidalari. **Misol:** O‘zbekistonda “Yoshlar kuni” va “1 mingta masala — yoshlardan 1 mingta yechim” loyihalari. Xalqaro misol — PROTECT dasturi (Germaniya) internet qaramligini kamaytirishda muvaffaqiyatli bo‘lgan.

4. **Psixologik va texnologik yechimlar** Mindfulness va CBT dasturlari (depressiya va qaramlikni kamaytiradi). Platformalarda built-in cheklovlar. **Misol:** AAP (Amerika Peditrlar Assotsiatsiyasi) tavsiyalari: yoshga mos ekran vaqti

limitlari, offline faoliyatlarni rag‘batlantirish. Sport va ijodiy to‘garaklar bilan muvozanat.

5. Kompleks monitoring va tadqiqotlar Yoshlar daftari orqali muammolarni aniqlash va raqamli farovonlik indikatorlarini joriy etish.

Hujjatda virtual makonning rivojlanishi sog‘liqni saqlash sohasida yangi muammolarni keltirib chiqarishi ta’kidlanadi. «Birinch navbatda, bu – virtual kommunikatsiyalardan doimiy foydalanish oqibatida yoshlarning ijtimoiy yakkalab qo‘yilishidir». Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (UNESCO) ta’lim, fan va madaniyat sohalarida xalqaro hamkorlik orqali tinchlikni mustahkamlashga intiladi. 2007 yilda UNESCO tashabbusi bilan yangi «media va axborot savodxonligi» (MAS) atamasi kiritildi. UNESCO strategiyasi axborot savodxonligi va mediasavodxonlikni zamonaviy raqamli muhitda yashash va ishlash uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarning (bilim, ko‘nikma va munosabat) jamlangan majmui sifatida birlashtiradi. UNESCO dasturlari Bosh Assambleya tomonidan 2015 yilda qabul qilingan, 2030 yilga qadar kun tartibida belgilab berilgan barqaror taraqqiyot sohasidagi maqsadlarga erishishga yordam beradi.

UNISEFning Insoniyat taraqqiyoti asosini butun dunyo bo‘yicha bolalar huquqlarini ta’minlash va ularga g‘amxo‘rlik qilish tashkil etadi. BMTning 1989 yili qabul qilingan «Bola huquqlari» to‘g‘risidagi konvensiyasi bolaning yashash, farovon turmush sharoiti, ta’lim olish, ism-sharifi, fuqaroligi, o‘ziga xosligini saqlash, alohida yashovchi ota-onalar bilan muloqot qilish, o‘z nuqtai nazari va fikrlarini erkin ifoda etish huquqlarini tartibga soladi». Keyinchalik JSST «Bolalarning o‘smirlik davridagi huquqlarini amalga oshirish bo‘yicha Umumiy fikrlarni» qabul qiladi va unda imkoniyatlar, qobiliyatlar, intilishlar, energiya va ijodkorlik kuchayib boradigan o‘smirlik davridagi bolalar huquqlarini amalga

oshirishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar bo'yicha tavsiyalar beriladi. XXI asr texnologiyalar (raqamli) rivojlanishi davri sifatida nom olganini hisobga olgan holda «Raqqamli dunyoda bolalarning ahvoli» ma'ruzasida raqqamli texnologiyalar qanday qilib bolalar hayoti va ularning hayotiy imkoniyatlarini o'zgartirib yuborgani ko'rib chiqiladi. Hujjat kibermakonning ijobiy va salbiy tomonlarini batafsil yoritib beradi.

UNISEFning ijrochi direktori Entoni Leyk tadqiqotlar yakunlari bo'yicha qayd etganidek, «Bugun raqqamli dunyo jamiyat oldiga ikki tomonlama vazifani qo'yadi: qanday qilib Internetdan har bir bolaga yetkazilayotgan zararni kamaytirish va ayni vaqtda olinadigan foydani maksimal darajada oshirish mumkin». Tadqiqotchilar U.Shtraus va N.Xouvning «Tarmoqdagi avlod» nazariyasi asarida «Ko'k kit», «Yugur yoki o'!», «Kechasi gazni yoq, farishtaga aylanasan»... Shuningdek, maktabda o'quvchi qizlarning shafqatsiz mushtlashishlari, o'qituvchilarga qarshi qatag'on, barchasi ijtimoiy tarmoqlarda e'lon qilindi: ekstremal ermaklar kompyuter ekranlari va telefonlardan o'smirlar hayotiga kirib keldi. Yaqinda telegramda «Hamster Kombatt» nomli o'yin ommalashib ketdi, unda hamsterni bosish uchun tangalar va'da qilinadi, go'yoki ularni haqiqiy kriptovalyutaga almashtirilishi mumkin emish. Va endi, qisqa vaqt ichida, o'n millionlab foydalanuvchilar kemiruvchini birjaning bosh direktoriga aylantirish va boyib ketish istagida o'zlarini unutib unga «tegishmoqda». Shu bilan birga, ismi sir saqlanishini istagan o'yin ishlab chiqaruvchilari bu yerda hech qanday muddat belgilamagani va o'yin ichidagi pulni loyihadan olib qo'yishning iloji yo'qligi parda ortida qoldi. Ushbu raqqamli kiberloyihalarning barchasi bitta maqsad o'sib kelayotgan, biz Z – avlodi deb ataydigan yoshlar auditoriyasi uchun mo'ljallangan. Bugungi kunda ushbu ijtimoiy yosh guruhini qanday qilib va qaysi jihatlardan kelib chiqib aniq belgilash kerak? Unga nima uchun bunday nom tanlangan – nima uchun Z – avlodi? Bu o'rinda Nil Xouv va Uilyam Shtraus tomonidan 1991 yilda «Avlodlar: Amerika kelajagi tarixi 1584 yildan 2060 yilgacha» kitobida bayon etilgan avlodlar nazariyasi deb ataluvchi

nuqtai nazardan ko‘rib chiqishni klassik yondashuv deb hisoblash maqsadga muvofiq. Amerikalik ijtimoiy soha olimlari o‘z nazariyalarida «avlod» tushunchasining ta‘rifini va global texnologik, siyosiy, iqtisodiy va tarixiy omillar ta‘sirida shakllangan umumiy qadriyatlar, odatlar va jamoaviy tajribani ajratish uchun asos qilib olgan holda o‘zlarining tasniflarini taklif qilishdi.

Shu munosabat bilan biz U.Shtraus va N.Xouv nazariyasini yosh o‘zbekistonliklar avlodini tahlil qilishda, bundan tashqari, qo‘shimcha ravishda ularning o‘ziga xos xususiyatlarini alohida ko‘rsatgan holda qo‘llashga harakat qilmoqdamiz. Avlodlar nazariyasi – generational theory: Avlodning nomlanishi, tug‘ilgan yili (matnda – t.y.) Hozirgi vaqtdagi yoshi Tarixning muhim voqealari ta‘sir etuvchi omil sifatida O‘ziga xosligi 1. The Silent Generation Sukut saqlovchi avlod: 1920 yillar o‘rtalaridan to 1940 yillargacha. 85–105 yosh Ikkinchi jahon urushi, Buyuk depressiya, fuqarolik huquqlari uchun kurash, yadroviy bomba yaratilishi, sovuq urush boshlanishi Ijtimoiy muloqot boshqa avlodlarga nisbatan birmuncha kamroq faol, tejamkor va oqilona bo‘lib qoldi. 2. Baby Boomers. Urushdan keyingi avlod: 1946–1964 y. 61–79 yosh Kosmosning o‘zlashtirilishi, sovet davri, televideniesining jadal rivojlanishi. Iste‘molchi dunyosi ideallari, an‘naviy oilaviy qadriyatlar va hayot davomida bir joyda ishlash bilan bog‘liq. 3. X avlodi. 1965 – 1980-y. 45–60 yosh Qayta qurish, 1990- yillar, iqtisodiyotdagi girdobli harakatlar. Mustaqillik, hokimiyatga nisbatan shubha bilan qarash, yuqori texnologiyalarga qiziqish. Yuqori ijtimoiy ko‘nikmalar murosaga kelish qobiliyatiga hissa qo‘shadi. 4. Y avlodi, milleniallar. 1980 – 1990-y. 35–45 yosh Modemning ixtiro qilinishi, xalqaro moliyaviy inqiroz, uy-joylar narxining keskin oshishi Texnologiyalarga qiziqishadi, moslashuvchan turmush ritmiga ega. Birinchi raqamli avlod. 5. Z avlodi, zumerlar. 1990-yillar o‘rtalari – 2010 yillar 15–35 yosh Ayfon, interfeyslar va dashbordlarning ixtiro qilinishi. Raqamli savodxonlik, global fikrlash, ijtimoiy mediadaKeyinroq – avlodlar nazariyasini davom ettirib ICT texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan yoshlarni belgilash uchun yana

bir konsepsiya – tarmoq avlodi yoki NET- Generation, yoki N-Generation kiritildi. Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu tadqiqot birinchi marta Internetdan foydalangan holda dunyoning ko'plab davlatlaridan yuzlab respondentlarning ulanishi bilan o'tkazildi. Ular o'zlarining Internet-forumlarida va maxsus platformalarida ko'plab tezislarni muhokama qilishdi va ilgari ilmiy adabiyotlarda tasvirlanmagan NGenerslarning bir qator maxsus xususiyatlarini aniqlashga muvaffaq bo'lishdi. Birinchidan, ular raqamli mediadan shunchalik ko'p foydalanadilarki, bu ularning «tabiiy ijtimoiy landshafti»ga aylandi va undan foydalanish nafas olishga o'xshaydi. Ikkinchidan, texnologik qobiliyatli ijodiy shaxslar, ular mustaqil ravishda o'zlarining veb-mahsulotlarini yaratishga qodir. Uchinchidan, qabul qilish tezligi va katta hajmdagi ma'lumotlarga o'rganib qolgan zumerlar har qanday yolg'onni osongina aniqlashlari va suhbatdoshidan halollik hamda xushmuomalalik kutishlari mumkin. Ular, shuningdek, senzura toqat qilmaydilar, «Tagdor gaplar»dan xursand bo'lishadi hamda hamkorlik va yangi innovatsiyalarga doimo ochiq. Irqiy va diniy farqlarga qaramay, barcha mamlakatlarning «N-Gen» madaniyatiga o'xshash bo'lishi muhim, chunki u bir xil sharoitlar ta'sirida shakllangan. Bunga atrof-muhitning ifloslanishi, jahon iqtisodiyoti rivojlanishidagi noaniqlik, o'smirlarning o'z joniga qasd qilish to'liqini, ota-onalar nazoratining yetishmasligi va jiddiy epidemiyalar xavfi kiradi. Bu muammolardan va qo'rquvdan xalos bo'lish uchun «N-Gen», zumerlar ko'pincha filmlar, musiqa va brendlarning faol iste'molchisiga aylanadi. Keyinchalik, «tarmoq avlodi»ni belgilashga «raqamli aborigenlar», (ya'ni, mahalliy aholi) – Digital Natives ta'rifini qo'shib qo'yishadi. G'ayrioddiy metafora raqamli dunyoda va ICT-texnologiyalari rivojlanayotgan davrda tug'ilib o'sganlar bilan innovatsiyalarga doimo begona bo'lib qoladigan va shuning uchun «raqamli muhojir» bo'lganlar o'rtasidagi farqlarni ta'kidlaydi. Agar mahalliy aholi, ya'ni yosh avlod raqamlar tilini tom ma'noda ona suti bilansingdirgan bo'lsa, uning tashuvchisi bo'lgan «muhojirlar», hatto yangilikni o'rganish va o'zlashtirishga ishtiyoqmand bo'lsalar-da, hamisha u haqida ko'proq

yoki kamroq urg‘u bilan gapiradilar. Biroq mahalliy aholining onlayn muhokama qilishdan charchamaydigan eng katta muammosi – bu ularning raqamli avlodini-bugungi kollej hamda universitet talabalarini tarbiyalash uchun mo‘ljallanmagan va moslashtirilmagan, umuman olganda, orqada qolgan ta’lim tizimi. Ular nafaqat kiyim-kechaklarini, o‘zlarining o‘tmishdoshlari bo‘lgan uslubni, jargonni, balki fikrlash tarzini, ma’lumotni qabul qilish va qayta ishlashni ham o‘zgartirdilar: Tarmoq avlodi – bu vizual ob’yektlarni idrok etish va video o‘yinlarni yo‘naltirish, texnologik bilimlar hajmini, ko‘nikmalarini va ulardan foydalanish tezligini oshirishda o‘tkir ongga ega bo‘lgan haqiqiy global ko‘p millatli va eng bag‘rikeng avlod. Bularning barchasi «mahalliy»larga kerakli ma’lumotlarni tezda topish, ularni saralash, baholash va bilimga aylantirish imkonini beradi. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, tafovutlar aksariyat o‘qituvchilar taxmin qilganidan ancha ko‘p va chuqurroqdir. Shu munosabat bilan, eng katta muammo «muhojir» o‘qituvchilarning o‘zlari, ularning raqamli davrdan oldingi eskirgan tili bo‘lib qoldi, ular mahalliy aholiga o‘zlarining maxsus tilini e’tiborsiz qoldirib o‘rgatadilar.

Xulosa

Raqamlashtirish masalasi juda murakkab va uni yagona nuqtai nazardan ko‘rish mumkin emas. Bu jarayonning afzalliklari va kamchiliklarini o‘zaro muvozanatlashtirish muhimdir. Jamiyat sifatida, raqamlashtirishning ijobiy tomonlarini maksimal darajada oshirish va salbiy tomonlarini minimallashtirishga harakat qilishimiz kerak. Bu esa, yoshlarning tarbiyaviy masalalarini inobatga olgan holda ijobiy ta’sirini oshirish, xususan, ish o‘rinlarini saqlab qolish, shaxsiy ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlash va texnologiyalarni hamma uchun o‘zlashtirilishini ta’minlash kabi masalalarni hal qilishni talab qiladi.

Raqamli davr yoshlar tarbiyasida muvozanat talab etadi: texnologiyalarning afzalliklaridan foydalanish bilan birga xatarlarni minimallashtirish. Ilmiy dalillar va amaliy misollar shuni ko‘rsatadiki, raqamli savodxonlik, oilaviy ishtirok va milliy

siyosat uyg'unligi orqali yosh avlodni vatanparvar, intellektual va ruhiy jihatdan sog'lom shaxslar qilib tarbiyalash mumkin. Kelgusida ko'proq longitudinal tadqiqotlar va AI asosidagi monitoring tizimlari zarur. Har bir oila, maktab va davlat bu jarayonda mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sanaqulov S.I. Yoshlar tarbiyasida raqamli madaniyat... Uzbek Scholar Journal, 2025.
2. Musurmonkulova O.Y. Raqamli davrda yoshlar tafakkuri. Zenodo, 2025.
3. OECD. How's Life for Children in the Digital Age, 2025.
4. Kamalov A.J., Daminova G.V. va boshq. Raqamli ta'lim muhitida milliy tarbiya. 2025.
5. Abdurahmonov Q. Raqamli davrda oila tarbiyasi. Zenodo, 2026.
6. UNICEF, WHO, AAP hisobotlari va O'zbekiston Respublikasi strategik hujjatlari (2022–2030).